

протоієрей Андрій Шиманович,
кандидат філософських наук (PhD),
для сайту БФ «Академічна ініціатива»
www.academic-initiative.org.ua

Переосмислення витоків неопатристичного богослов'я протоієрея Георгія Флоровського

Стаття д-ра Брендона Галлахера¹ «“В очікуванні варварів”: ідентичність і полеміка в неопатристичному синтезі Георгія Флоровського»² була опублікована у жовтневому номері журналу «Сучасне богослов'я»³ за 2011 р. Обрана автором тема зовсім не дивує, позаяк концепція неопатристичного синтезу о. Георгія Флоровського (1893–1979) – разом із софіологією о. Сергія Булгакова (1871–1944) – є одним із найпопулярніших об'єктів досліджень серед представників західного православного академічного богослов'я. Тож не дивно, що й сам автор у доволі сміливий спосіб вже на початку статті називає неопатристичний синтез «заяленим слоганом».⁴ Менше з тим, стаття британського науковця вражає сміливістю підходів та новизною висновків.

Антизахідна полемічна заостреність неопатристичної парадигми о. Флоровського почала вибудовуватися через зіставлення богословських моделей, застосовуваних православними мислителями. Передусім «фатальний» вплив Заходу Флоровський вбачав у присутності західних мислительних канонах Володимира Соловйова (1853–1900), які згодом були покладені в основу софіології Булгакова, філософії о. Павла Флоренського (1882–1937) та Миколи Бердяєва (1874–1948).

Але що саме було використано о. Флоровським проти цих, на його думку, згубних західних впливів? Б. Галлахер наводить цілу низку складових:

«Цьому він протиставив жорсткий христоцентризм, максималістське наполягання на збереженні того, що він вважав традиційними доктринальними та церковними кордонами (тобто Православна Церква була єдиною істинною Церквою, хоча окремі християни існували поза її

¹ Д-р. Брендон Галлахер – священник, доцент кафедри систематичного і порівняльного богослов'я Ексетерського університету (Девон, Великобританія).

² Brandon Gallaher, ““Waiting for the Barbarians”: Identity and Polemicism in the Neo-Patristic Synthesis of Georges Florovsky,” *Modern Theology* 27:4 (October 2011): 659–691.

³ URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/14680025>

⁴ Brandon Gallaher, ““Waiting for the Barbarians”,” 659.

межами), радикальне розрізнення між нествореним і створеним, сильний акцент на Божественній і людській свободі аж до невизначеності, а також провіденціальний елліністичний характер церковної традиції, втілений у літургії та східному патристичному доробку».⁵

Тим самим Флоровський силувся зняти зазіхання Булгакова на те, що його софіологія нібито теж є однією з легітимних сучасних форм вираження святоотцівської думки. Утім, для Флоровського лише християнський еллінізм Отців був автентичним і універсальним християнським богослов'ям на всі часи. Першу частину своєї статті Б. Галлахер підсумовує тезою про те, що неопатристичний синтез Флоровського «найкраще розуміти як позитивне утвердження православної ідентичності за допомогою негативної полеміки з гетеродоксією».⁶

Далі дослідник виходить за межі внутрішньоправославних розвідок Флоровського і переходить до аналізу його оцінок латинської християнської традиції та її «токсичної» дії по відношенню до православного богослов'я. За основу свого огляду Б. Галлахер бере дві доповіді Флоровського на Першому всеправославному конгресі богословів (Афіни, 1936), які фактично стали двома резюме основних ідей найвидатнішої праці Флоровського «Шляхи руського богослов'я» .

У першій доповіді – «Західні впливи в руському богослов'ї» – Флоровський зі схваленням відтворює думки митр. Антонія Храповицького (1863–1936) стосовного того, що, починаючи з XVII ст., шкільне богослов'я в Росії ґрунтувалося винятково на шкідливих запозиченнях із західних джерел, копіювало єретичні системи західних доктрин і в результаті зазнало крайнього спотворення. Це насильницьке викривлення, за Флоровським, відбувалося переважно під латинізуючим впливом митрополита Петра Могили (1596–1647). Відповідно, суттєво схоластизоване православне богослов'я потребувало спасіння через повернення до грецьких святоотцівських витоків.

Друга доповідь мала назву «Патристика і сучасне богослов'я». Цей текст містив додаткові заохочення автора невідкладно розпочати святоотцівський ренесанс, відчутти творчий імпульс древніх Отців, які демонструють унікальну здатність зберігати органічну єдність між раціональністю та духовністю, між витонченим мисленням та поліфонією буття. Універсальну значущість святоотцівського еллінізму Флоровський

⁵ Gallaher, “Waiting for the Barbarians,” 661–662.

⁶ Ibid., 663.

пояснює епохальною провіденціальною дією Бога. Вона полягала в тому, що Господь забрав Своє одкровення і обітниці від євреїв, які не прийняли Месію, і передав їх грекам як обраним язичникам, котрі належним чином прийняли, осмислили і виразили повноту дарованої їм Божої істини. Тому для Флоровського *рееллінізація* (перенавернення в еллінізм) – єдиний можливий шлях подолати корозію і хаотизацію тогочасного православного богослов'я.

В наступній частині статті Б. Галлахер розкриває суть ідей Флоровського щодо живої традиції та церковної кафоличності (або соборності). Б. Галлахер визначає кафоличність як «повноту життя в благодаті («соборність»), де християни поєднані в союзі спільного життя і любові зі своїми ближніми, що відображає Трійцю».⁷ Як бачимо, поняття «кафоличність» і «соборність» синонімічні та взаємозамінні. Соборність це самосвідомість або самототожність Церкви. Сутність цього феномена можна передати такими поняттями як «повнота», «цілісність», «братерська солідарність» та «єдність у різноманітті» всіх вірних під головуванням Христа.

У Флоровського ідея соборності як (само)свідомості Церкви здебільшого знаходить своє вираження у психологічних термінах і категоріях, як-от: «досвід», «віра», «образ», «візія», «свідчення», «пам'ять», «свобода» і «розум». Ужиток саме цих понять Б. Галлахер пояснює запозиченням, яке Флоровський здійснив з філософського словника авторів доби Романтизму з її виразною психологізацією всіх аспектів людського буття. Наприклад, церковну Традицію або Священне Передання Флоровський розуміє як колективну «містичну пам'ять» Церкви, яка є «не сукупністю старовинних думок і вчень», а радше «живим рухом Духа в Тілі, завдяки якому людина долучається до успадкованого церковного досвіду та пам'яті».⁸

Розуміння Флоровським ролі Отців Церкви та його ідеї щодо належного ставлення до них з боку сучасних теологів Б. Галлахер відтворює таким чином:

«Отці не дають нам “готових” відповідей, і в них не можна шукати простого *consensus patrum*⁹ як обов'язкової емпіричної згоди окремих осіб. Отці допомагають нам зустрітися з проблемами, які є справді важливими в нову епоху, і побудувати сучасний синтез... Надихаючись патристичним

⁷ Gallaher, “‘Waiting for the Barbarians’,” 669.

⁸ Ibid., 670.

⁹ З лат. – «згода Отців».

баченням, ми не повинні лякатися реагувати на богословські контексти, які не були передбачені Отцями, навіть якщо це означає вихід за межі початкового сенсу їхніх слів».¹⁰

Головну лінію лексичних запозичень Флоровського автор статті бачить такою: 1) видатний католицький патролог з Тюбінгена Йоганн Адам Мьолер¹¹ (1796–1838); → 2) слов'янофіли Олексій Хомяков (1804–1860) та Іван Кіреєвський (1806–1856); → 3) протоієрей Георгій Флоровський. Окрім вищенаведених понять, це рівною мірою стосується і концепцій «християнської філософії», «соборної свідомості» та віри як «містичного сприйняття», які, за Б. Галлахером, більш суттєво перегукуються зі слововжитком мислителів-романтиків, а також Ф. В. Шеллінга (1775–1854) та В. Соловйова, ніж власне з Отцями Церкви.

Флоровський чудово усвідомлював, що Мьолер змальовує соборність та благодатну єдність Церкви в категоріях і поняттях романтичного ідеалізму, але він не погоджувався із тим твердженням, що німецький теолог надихався безпосередньо цим філософським напрямом, а не святоотцівськими трактатами. Водночас автор статті тримається іншої думки і зауважує, що «ті самі речі, які, як стверджує Флоровський, відрізняють Мьолера від романтизму, насправді взяті з нього».¹²

У підсумковій частині своєї статті Б. Галлахер розгортає думку про неоднозначність практики визначати сутність православного богослов'я через протиставлення його західним впливам. За такого підходу православне мислення завжди потребує якогось умовного «варвара», на тлі котрого воно наново тріумфалістично самостверджується, фіксує свою цивілізаційну, інтелектуальну, культурну вищість та «черпає свою ідентичність з Іншого».¹³ А це, своєю чергою, узалежнює православне богослов'я та буквально прив'язує його до західних богословських патернів.

За висновками британського дослідника, о. Георгій Флоровський був значно більш закорінений в посткантіанському німецькому ідеалізмі, ніж традиційно вважають православні богослови. Але насправді це не добре і не погано. Простим і неусувним фактом є те, що ми не можемо зазіхати на вповні неупереджене контекстуальне

¹⁰ Brandon Gallaher, “Waiting for the Barbarians,” 671.

¹¹ Детальний огляд біографії, творчості та богословських поглядів Йоганна Адама Мьолера див. у нещодавно виданій праці: Joseph Carola, S.J., *Engaging the Church Fathers in Nineteenth-Century Catholicism: The Patristic Legacy of the Scuola Romana* (Steubenville, OH: Emmaus Academic, 2023), 25–84.

¹² Brandon Gallaher, “Waiting for the Barbarians,” 676.

¹³ *Ibid.*, 679.

розуміння древніх текстів, оминувши сучасні інтерпретативні горизонти та герменевтичні моделі модерної доби.

Фінальною позитивною пропозицією Б. Галлахера є застосування христологічних принципів для формування нової богословської моделі осмислення теми Схід-Захід:

«У Христі ми бачимо досконалий синтез протилежностей, в якому полюси людськості та Божественності ідеально співіснують один в одному в союзі, де природи незмішані і незмінні, але все ж таки єдині і нероздільні. У цьому союзі полюси людського і Божественного взаємно проникають у досконало реалізованій напрузі, де вони передбачають одне одного, залежать одне від одного та існують одне через одного».¹⁴

Так само, на думку автора, можна у новий спосіб вибудувати бачення взаємовідносин між східним та західним богослов'ям, послуговуючись базовими христологічними настановами Халкедону як герменевтичним принципом для розуміння та словесного вираження парадоксальної взаємодії між двома історичними лініями богословствування.

Лишається тільки висловити припущення, що неопатристичне православне богослов'я після Флоровського має шанс набути нового життя не в антагоністичному відштовхуванні *від* чогось (західних здобутків), а в інклюзивній зустрічі *із* ними, хай навіть з першого погляду вони не схожі на частину нашої східної інтелектуальної традиції.

Цей креативний підхід має реалізовуватися не у протиставленні та демонізації відмінних шляхів богословствування, а в плюралістичній взаємодії, взаємодоповнюваності або навіть перихорезисі (взаємопроникненні). Перший шлях параноїдального протиставлення цілком можна вважати формою герметичної (а тому тупикової) провінційної самодостатності та комічної впевненості у власній недосяжній «величі». Тоді як другий підхід є благородною позитивною відкритістю дерзновенного розуму й вільного духу до зустрічі з Іншим у діалектичній творчій динаміці – не як зі здеградованим ворогом або «варваром», а радше як із цінним партнером, співрозмовником і попутчиком на нашому шляху до переусвідомлення православної богословської ідентичності.

¹⁴ Gallaher, “‘Waiting for the Barbarians’,” 681.